

АКСІОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ «ЛЮДИНА-ПРИРОДА»

Галина Тараненко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Здійснено філософський аналіз аксіопсихологічних аспектів гармонізації відносин у системі «людина-природа». Наголошено на людиновимірності сучасного раціоналізму та доведено актуальність і доцільність урахування людиномірних інтенцій у сучасному науковому пізнанні, що передбачає залучення до його змісту ціннісно-смыслового компонента. Обґрунтовано необхідність формування нової системи цінностей, що відповідає глобальним змінам у системі «людина-природа» з урахуванням психологічних методів корекції утилітарно-прагматичного ставлення сучасної людини до природи.

Тараненко Галина. Аксиопсихологические аспекты гармонизации отношений в системе «человек-природа»

Проведен філософський аналіз аксіопсихологічних аспектів гармонізації відносин у системі «человек-природа». Акцентована людиномерность современного рационализма и доказана актуальность и целесообразность учета человекомерных интенций в современном научном познании, которое предусматривает включение в его содержание ценностно-смыслового компонента. Обоснована необходимость формирования новой системы ценностей, которая соответствует глобальным изменениям в системе «человек-природа» с учетом психологических методов коррекции утилитарно-прагматического отношения современного человека к природе.

Taranenko Galyna. Axiopsychological aspects of harmonization of relations in the «human-nature» system

Philosophic analysis of axiopsychological aspects of harmonization of relations in the «human-nature» system has been done. The attention has been focused on human dimension of modern rationalism; topicality and expediency of considering the human dimension intentions in modern scientific cognition which suggests the inclusion of value and meaning component into its contents have been proved. The necessity to form a new system of values which corresponds to global changes in the «human-nature» system with the account of psychological methods of correction of a modern human's utilitarian and pragmatic attitude to nature has been substantiated.

Ключові слова:

аксіологія природи, гармонізація взаємозв'язків у системі «людина-природа», людиновимірність.

аксіологія природи, гармонізація відносин у системі «человек-природа», людиномерность.

axiology of nature, harmonization of relations in the «human-nature» system, human dimension.

Сьогодення надає особливої значущості прагматичним аспектам раціональності, усі системні складники якої потребують нового світоглядно-ціннісного навантаження. Якісно новий простір науки, адекватний логіці людиновимірних інтенцій картини світу, зосереджує увагу на ціннісному підході, що передбачає кореляцію антропологічного виміру з конкретно-історичною ситуацією, суб'єктивізацію, а також міждисциплінарний характер наукового пошуку. Сучасна раціональність потребує не лише визнання неминучої зміни антропоцентричного світогляду, що домінує в суспільстві, а й більш глибокого наукового обґрунтування необхідності залучення до її змісту ціннісно-смыслового компонента, який дає змогу, з одного боку, віднайти у природі людини те, що робить її людиною (антропологізм), а з іншого, – онтологізувати мораль, тобто наблизити її до природи людини. Як відомо, поведінка людини у природі залежить від того, які почуття викликають у неї природні об'єкти, які ціннісні орієнтації сформовані щодо них і як особистість їх сприймає. Саме тому ціннісні орієнтації, що виражають характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу посідають важливе місце у структурі особистості, відображаючи рівень її розвитку та регулюючи діяльність і поведінку.

Теоретичне осмислення проблеми формування ціннісного ставлення людини до природи

має значну історичну ретроспективу, пов'язану з іменами Ш. Монтеск'є, П.-Т. Шардена, В. Вернадського. У сучасній філософській літературі цю проблему досить змістовно висвітлено у працях таких науковців, як Є. Авдєєнко, А. Беґека, В. Бровдій, О. Висоцька, Ф. Вольвач, Е. Гірусов, І. Добронравова, В. Деркач, М. Дробноход, С. Іващенко, М. Кисельов, В. Кутирев, В. Огнев'юк, О. Плахотнік, А. Толстоухов; філософсько-антропологічні положення щодо визначення місця людини у природі містяться в дослідженнях І. Аносова, Б. Бімбада, О. Больнова, М. Кисельова, С. Кривих, В. Крисаченка, Л. Рахлевської, К. Романова, Т. Троїцької; ціннісне ставлення людини до природи вивчають Р. Атфілд, Л. Боровська, О. Висоцька, С. Грехньов, С. Дерябо, І. Добронравова, М. Дробноход, В. Маршицька, В. Огнев'юк, О. Плахотнік, І. Суравегіна, Г. Тарасенко, В. Ясвін та ін. Незважаючи на те, що проблема ціннісного ставлення до природи порушена у працях багатьох науковців, зауважимо, що аксіопсихологічний аспект гармонізації відносин у системі «людина-природа» залишається дещо осторонь наукових розвідок.

Метою нашої статті є рефлексія аксіопсихологічних аспектів гармонізації відносин у системі «людина-природа» та обґрунтування необхідності формування нової системи цінностей з урахуванням психологічних методів корекції

утилітарно-прагматичного ставлення сучасної людини до природи.

Звернення наукової спільноти до ціннісного розуміння системи «людина-природа», усвідомлення якої знаходить відображення в новій спрямованості мислення, викликане кризовими процесами сучасності, а поєднання владних амбіцій людини щодо природи та дбайливого ставлення до неї стають головними умовами виживання людського роду. Ідея єдності природи та людини стала найбільш помітною тенденцією другої половини ХХ ст., а її практичний аспект актуалізувався з появою та усвідомленням глобальних проблем людства, коли основним стало питання збереження і природи, і людини. Якщо співвідношення в системі «природа-людина» донедавна тлумачилося винятково як протиставлення, боротьба, підкорення тощо, то нині науковці майже одноставно наполягають на перегляді такого стану справ, надаючи перевагу відносинам співбуття, коеволюції, кооперації, співпраці, співіснування тощо.

Слід визнати, що людина, попри всі її досягнення й відмінності від інших представників тваринного світу, є одним із багатьох видів на планеті, органічно вписаним в єдину глобальну екологічну систему. Саме тому найвищою цінністю є гармонійний розвиток (коеволюція) людини та природи. Коеволюційна парадигма актуалізує перегляд людиною свого ставлення до природи, змушує змінити стиль діяльності та переоцінити життєві цінності, тобто виробити певні імперативи поведінки. Ця парадигма не мислиться без ідей екологічного імперативу, екологічної свідомості, нового відчуття світу, нових потреб тощо. Світоглядно-етичний принцип, що регулює ставлення сучасного суспільства до природи, його поведінку, діяльність у природі й вимагає усунення будь-якої можливості руйнації природних екосистем, на думку Л. Сидоренко, є екологічним імперативом [5, с. 149].

Людина, яка керується екологічним імперативом у діяльності, здатна спрямувати культурно-історичний процес на коеволюційний шлях, що сприятиме гармонізації та всебічному розвитку глобальної системи корелятивних зв'язків «людина-природа». Коеволюційна парадигма, безперечно, не вписується в традиційне для техногенного підходу розуміння природи як неорганічного світу, байдужого до людини, ставлення до природи як до механізму, з яким можна експериментувати та який можна освоювати «вроздріб», перетворюючи та підкорюючи його. Сформований екологічний імператив виявляється в усвідомленні людиною залежності від природи та розумінні того, що виживання можливе лише за умови, що кожен у будь-якому куточку планети дбатиме про збереження й захист природи, не тільки

підключившись про власне життєзабезпечення, а й думаючи про прийдешні покоління.

Проявом взаємовідносин суспільства та природи є також визнання генетичного пріоритету природи щодо суспільства. Звісно, такий пріоритет визначає поведінку людини щодо природної дійсності, вимагаючи на певному етапі розвитку суспільства форми свідомості, яка передбачає сукупність екологічних знань, поглядів, переконань, емоцій, уподобань, мотивацій, що відображають екологічне буття, і яка спрямована на підтримання нормального функціонування природи як цілісної системи й оптимального стану системи «суспільство-природа». При цьому під екологічним буттям слід розуміти взаємовідносини між людиною та природним середовищем, які містять комплекс етнічних і законодавчих принципів і норм екоетики. У межах генетичного пріоритету природи щодо людини формується розуміння останньою того, що людство зможе забезпечити своє майбутнє тільки за умови, якщо візьме на себе відповідальність за розвиток біосфери, природи та суспільства. Формування генетичного пріоритету природи щодо суспільства має відбуватися на ґрунті усвідомлення того, що людина повинна жити відповідно до законів природного світу. Існування людини має бути спрямоване на збереження стабільності й рівноваги в системі «природа-людина», а отже, визнання генетичного пріоритету стає одним із регуляторних принципів поведінки й мислення не тільки окремих особистостей, а й усієї світової цивілізації.

У зазначеному контексті етика відповідальності виступає як творча, свідома діяльність людей у процесі освоєння та збереження ними життєво необхідних цінностей природного середовища. Безумовно, сама по собі вона не виникає й не формується стихійно у процесі виробничої діяльності людей. Етика відповідальності формується свідомо у процесі цілеспрямованого виховання, що зумовлюється життєвою потребою та необхідністю у сприятливому середовищі існування та соціального буття людини. Етика відповідальності як праксеологічний аспект передбачає гармонізацію взаємозв'язків суспільства й природи та може мати реальний вплив тільки за наявності стійкої, свідомої, самоконтрольованої поведінки щодо інших людей або природних об'єктів. Зважаючи на численні приклади етики, екологічні імперативи та кодекси природокористування, які є відверто антропоцентричними в класичному розумінні цього терміна, усвідомлення цього очевидного факту стимулює появу концепцій, у яких відкидається ідея антропоцентризму взагалі. Так, на думку Р. Артфілда, екологічна етика, як етика екологічної відповідальності, має розроблятися на засадах єдності біологічної еволюції та соціального прогресу, а порушувати екологічний закон

означає ігнорувати зв'язок із моральними вимогами [1, с. 232].

Етика як філософська наука, що вивчає моральність та її місце в системі суспільних відносин, теоретично обґрунтовує ту чи іншу систему моральних переконань. На думку Т. Троїцької, пошук етичних засад ставлення людини до природи є метою екологічної етики. Дослідниця доводить, що методологічні засади етики відповідальності сприяють подоланню в педагогічній теорії та практиці карикатурних втілень ідеї демократії та примітивних уявлень про демократизацію навчально-виховного процесу, а ренесанс філософсько-педагогічних і соціально-педагогічних поглядів, що відбувається останніми роками, переконливо демонструє зростання потреби світового співтовариства у формуванні відповідальної особистості, життєтворчості якої розгортається в ускладнених соціальних системах [6, с. 85]. Значимо, що споживацький характер цивілізації, зумовлений науково-технічним прогресом, атрофує моральні засади. Мораль виходить із принципової відмінності між суцям і належним. Усе суще, зокрема й буття людей, мораль не може прийняти лише через сам факт його існування у світі й уважає виправданим тільки те, що відповідає її вимогам, насамперед ідеї добра. Етика як наука про мораль є вченням про належне, тобто про те, як має бути – деонтологією.

Історія етики від Аристотеля до сучасних екзистенціалістів і феноменологів – це чергування спроб або онтологізувати мораль, або вивести її з «природи людини». Зокрема, І. Гартман поряд із реальним світом природи й людського життя поставив світ ідеальних сутностей, який охоплює ідеальні цінності. Крім свого ідеального буття, цінності наділені ще й актуально-належним буттям, але стати актуальною силою, перейти у сферу реального вони можуть тільки тоді, якщо стануть метою людської діяльності. Людина повністю підпорядковується законам реально сущого. Проте, на відміну від інших істот, вона перебуває в контакті з ідеальним, залучається до світу цінностей. Маючи здатність до цілепокладання й свободи волі, вона є провідником цінностей і належного в реальність. Роль людини, здатної створювати особливу «етичну реальність», зіштовхується з проблемою можливості й реальності її свободи як творця [4, с. 72–73].

На ґрунті атрофування моральнісних засад, що призводить до духовної кризи, виникає принципово нова етика – «етика відповідальності» (Г. Йонас), головним завданням якої є подолання розриву між прогностичністю та могутністю дій людини, встановлення надійного контролю за власною непомірною діяльністю. Етика відповідальності виявляється в орієнтації на позитивну, екологічно доцільну, безпечну й компетентну

діяльність особистості в системі «людина–природа», мета якої – її збереження й самореалізація; досягнення стратегічної настанови, пов'язаної зі стійкою коеволюцією процесів розвитку людства та біосфери Землі. Рівень розвитку цієї властивості є показником розвитку екоцентричної свідомості людини. Екологічна відповідальність – це етичний орієнтир і етичний обмежувач, що визначає ступінь свободи, яку особистість може собі дозволити у відносинах з людиною, суспільством і природою.

Екоцентричний тип екологічної свідомості характеризується трьома головними особливостями: психологічною залученістю людини до світу природи; сприйняттям природних об'єктів як повноправних суб'єктів; прагненням до непрагматичної взаємодії зі світом природи. Для подолання споживацького ставлення до природи й зупинення екологічної кризи недостатньо звернень і наукових доказів деструктивної діяльності людини. У цьому контексті актуалізується зміна глибинних онтологічних передумов поведінки людини та її світоглядних уявлень щодо свого місця та ролі у світі, сенсу свого існування. Існування онтологічної свободи уможливує уявлення про неї як про самостійного виду причиновості не тільки щодо каузальних зв'язків природного світу, а й щодо цінностей. Людина справді підлягає всім видам детермінації, але до них додається ще одна – причиновість через свободу. Сутність особистості, за І. Гартманом, полягає в тому, що вона обирає цінності, підхоплює їх, приступає до їх реалізації, втілює їх у реальність. Особистісна істота радикально відрізняється від усіх інших істот тим, що вона зовсім не обов'язково повинна виконати визначення, але зберігає щодо них силу виступати за них або проти них. Це єдине своєрідне достоїнство визначається як свобода волі [3, с. 352–353].

Категорії цінностей належить провідне місце у філософії та психології. У філософських дослідженнях зазначають, що цінності є суспільним ідеалом, виробленим суспільною свідомістю. У психологічних науках цінності визначають як соціальне утворення, яке, відбиваючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності конкретного суб'єкта, долучається до психологічної структури особистості як властивості особистих цінностей, виступаючи джерелом мотивації поведінки [7, с. 44]. Цінності є індикатором розвинутої особистості, а рівень володіння ними повинен бути таким, щоб їх можна було розгортати в реальній життєдіяльності. Особистісне зростання залежить від того, наскільки певна особистість поєднується з загальноприйнятою системою цінностей і якою мірою змінюється її свідомість. Досягти вищого рівня духовного освоєння

навколишнього світу здатна лише розвинена особистість [2, с. 127].

Досліджуючи проблему гармонізації особистості, Т. Яценко зазначає: «психологічна зрілість передбачає звільнення від стереотипності поведінки й деструкцій, а також небайдужість до природи власного «Я». Вона дає можливість приймати й любити себе (без себелюбства та егоїзму), формувати гуманістичні цінності й довіряти їм. Зріла особистість не ставить за мету експлуатацію іншої людини, вона здатна сприймати раціональну критику, йти на ризик виявлення власної некомпетентності, бути відповідальною та адаптованою щодо оточення зі збереженням непорушних властивостей характеру. Вона вміє бути щасливою, збагачувати світ своєю енергією; поєднує в собі репродуктивну й творчу функції, взаємодія яких створює благодатний характер; бачить іншого таким, яким він є, поважає його індивідуальність та унікальність; уміє прислухатися до свого внутрішнього голосу; вірить у природний позитивний потенціал людини» [7, с. 28].

Зважаючи на зазначене вище, вважаємо, що така психологічно зріла особистість керуватиметься у своїй діяльності гуманістичними цінностями. Це підтверджується думкою Т. Яценко, яка одними із загальних критеріїв відкоригованої особистості вважає «формування системи гуманістичних цінностей, що не суперечить індивідуальній неповторності власної психіки та сприяє творчій реалізації в соціумі» і «досягнення стану психологічної зрілості, що полягає в здатності брати на себе відповідальність за свої вчинки, життєву та професійну самореалізацію» [8, с. 33]. Дослідниця доводить, що «глибинно-психологічні зміни передбачають перехід від автоматизму до рефлексії; від примітивізму до ускладнення особистісної структури; від первинних інстинктів і почуттів до вищих бажань і переживань; від підкорення стереотипам до свідомої емпатії та гнучкості поведінки; від стану «вихованого» кимось до самовиховання; від психотерапії до аутопсихотерапії; від залежної поведінки й очікувань заохочень від оточення до

свідомого аутичного подолання цього бар'єру; від дій за імпульсом до дій, що відповідають сутності індивідуальності й свободи особистості» [7, с. 87].

Водночас Т. Яценко зауважує, що особистісна відкорегованість не мислиться як стан досконалості, завершеності роботи над собою, це передусім здатність до концентрації уваги й аналізу особистих складних життєвих ситуацій та проблем інших людей, гуманістична налаштованість, здатність до самореалізації [8, с. 34]. У психології екологічної свідомості, на відміну від антропоцентричної свідомості, що продукує споживацьке ставлення до природи, наголошується на необхідності екоцентричної свідомості. Остання означає, що людина виступає «процесуальною одиницею» самоздійснення природи. Ціннісні орієнтації, що виражають характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу, посідають важливе місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, регулюють діяльність і поведінку.

Отже, праксеологічні аспекти постнекласичної раціональності, усі системні складники якої потребують нового світоглядно-ціннісного навантаження, потребують якісно нового простору науки, адекватного логіці людиновимірних інтенцій. Зміст сучасної раціональності вимагає імплементації аксіологічного компонента, а саме – ціннісно-сміслового (людиновимірного), який дає змогу, з одного боку, віднайти у природі людини те, що робить її людиною (антропологізм), а з іншого, – онтологізувати мораль, тобто наблизити її до природи людини. Ставлення особистості до світу загалом і людини зокрема, що ґрунтується на антропоцентричному світогляді, має трансформуватися в аксіологічну свідомість, тобто стати людиномірним. Для цього процесу актуальним є звернення до психологічних методів корекції утилітарно-прагматичного ставлення сучасної людини до природи, що уможливило гармонізацію відносин у системі «людина–природа» на основі нової системи цінностей.

Список використаних джерел

1. Атфилд Р. Этика экологической ответственности / Р. Атфилд // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. — М.: Прогресс, 1990. — С. 196—202.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 124—129.
3. Гартман Н. Этика / Под ред. Ю. С. Медведева, Д. В. Скляднева. — СПб.: Фонд Университет; Владимир Даль, 2002. — 707 с.
4. Петров Ю. В. Философия ценностей и ценностная этика / Ю. В. Петров, В. Ю. Петров // Гартман Н. Этика; под ред. Ю. С. Медведева,

References

1. Atfield, R. (1990). Ethics of ecological responsibility. *Global problems and universal human values*. Moscow: Progress [in Russian].
2. Bekh, I. D. (1997). Spiritual values in the development of personality. *Pedagogy and psychology*, 1, 124—129 [in Ukrainian].
3. Hartmann, N. (2002). *Ethics*. St. Petersburg: University Fund [in Russian].
4. Petrov, Yu. V. and Petrov, V. Yu. (2002) Philosophy of values and value ethics. Gartman N. *Ethics*. St. Petersburg: University Fund [in Russian].
5. Sydorenko, L. I. (2002). *Modern ecology. Scientific, ethical and philosophical resources: study guide*.

- Д. В. Скляднева. — СПб. : Фонд Университет ; Владимир Даль, 2002. — 707 с.
5. Сидоренко Л. І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ресурси : навчальний посібник / Л. І. Сидоренко. — К. : ПАРАПАН, 2002. — 150 с.
  6. Троїцька Т. С. Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога / Т. С. Троїцька. — Сімферополь : Таврія, 2006. — 376 с.
  7. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : навчальний посібник / Т. С. Яценко. — К. : Вища школа, 2006. — 382 с.
  8. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції : Підготовка психолога-практика : навчальний посібник / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Аврамченко. — К. : Вища школа, 2008. — 342 с.
- Kyiv : PARAPAN [in Ukrainian].
6. Troits'ka, T. S. (2006). *Philosophical methodology as a factor of modernization of teacher's professional training*. Simferopol' : Tavria [in Ukrainian].
  7. Yatsenko, T. S. (2006). *Fundamentals of innermost psychocorrection : phenomenology, theory and practice : study guide*. Kyiv : Vyshcha shkola [in Ukrainian].
  8. Yatsenko, T. S. and Ivanenko, B. B. and Avramchenko, S. M. (2008). *Conceptual grounds and methods of innermost psychocorrection : Training of a psychologist-practitioner: study guide*. Kyiv : Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Відомості про автора:**Тараненко Галина Григорівна**

taranenkogg@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл.,
72312, Україна.

doi: 10.7905/vers.v1i3.799

Надійшла до редакції: 23.10.2013 р.

Прийнята до друку: 18.11.2013 р.